

۸۷۷۷

کاری از نشر نگاه معاصر

نگرش فلسفی

شادی و شهادت

تکاملی تطبیقی به نظریه صفات‌الله در اسلام و سنتیت
با تأکید بر نقشیه توomas آکویناس و خواجه شصیر

سعید رحیمیان

نامه و نشانه

نشر نگاه معاصر

Rahimian, Saeed	سرشناسه	: رحیمیان، سعید، ۱۳۴۴-
عنوان و نام پدیدآور	عنوان و نام پدیدآور	: نام‌ها و نشان‌ها: نگاهی تطبیقی به نظریه صفات الهی در اسلام و مسیحیت با تأکید بر نظریه توماس آکویناس و خواجه نصیر/سعید رحیمیان.
مشخصات نشر	مشخصات نشر	: تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	مشخصات ظاهری	: ۱۵۱ ص.
شابک	شابک	978-622-7028-80-5
وضعیت فهرست‌نویسی	وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا.
عنوان دیگر	عنوان دیگر	: نگاهی تطبیقی به نظریه صفات الهی در اسلام و مسیحیت با تأکید بر نظریه توماس آکویناس و خواجه نصیر.
موضوع	موضوع	: اسلام و مسیحیت – مطالعات تطبیقی.
موضوع	موضوع	: Islam – Relations – Christianity – Comparative studies :
موضوع	موضوع	: خدا (اسلام) – صفات.
موضوع	موضوع	: God (Islam) – Attributes :
موضوع	موضوع	: الهیات – مطالعات تطبیقی.
موضوع	موضوع	: Theology – Comparative studies :
موضوع	موضوع	: خدا – نام‌ها – مطالعات تطبیقی.
موضوع	موضوع	: God – Names – Comparative studies :
موضوع	موضوع	: خدا – نام‌ها – آموزه‌های کتاب مقدس.
موضوع	موضوع	: God – Name – Biblical teaching :
رده‌بندی کنگره	رده‌بندی کنگره	: BP ۲۱۸ :
رده‌بندی دیویسی	رده‌بندی دیویسی	: ۲۹۷/۴۲ :
شاره کتابشناسی ملی	شاره کتابشناسی ملی	: ۷۳۵۶۳۰۶ :

نامه و نشانه

نگاهی تطبیقی به نظریه صفات الهی در اسلام و مسیحیت

با تأکید بر نظریهٔ توماس آکویناس و خواجه نصیر

نشر نگاه معاصر

ستیید رحیمیان

نام‌ها و نشان‌ها

نگاهی تطبیقی به نظریه صفات الهی
در اسلام و مسیحیت

با تأکید بر نظریه توماس آکویناس و خواجه نصیر

ستید رحیمیان

استاد دانشگاه شیراز

گلستان

ناشر: نشر نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر)

مدیر هنری: باسم الرسام

حروفچینی و صفحه‌آرایی: حروفچینی هما (امید سید‌کاظمی)

لیتوگرافی: نوید

چاپ و صحافی: پیکان

نوبت چاپ: یکم، ۱۳۹۹

شارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۲۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸_۶۲۲_۷۰۲۸_۸۰_۵

نشانی: تهران - مینی‌سیتی - شهرک محلاتی - فاز ۲ مخابرات - بلوک ۳۸ - واحد ۲ شرقی

تلفن: ۰۲۲۴۴۸۴۱۹ / پست الکترونیک: negahe.moaser94@gmail.com

nashr_negahemoaser

ای در درون جانم و جان از تو بی خبر
وز تو جهان پر است و جهان از تو بی خبر
از تو خبر به نام و نشان است خلق را
و آنگه همه به نام و نشان از تو بی خبر
عطمار

تقدیم به روح والای استاد
دکتر محسن جهانگیری

فهرست

۱۳ مقدمه

بخش نخست

اسم و صفت الهی در الهیات اسلام و مسیحیت

۱۹ مقدمه

فصل اول: اسم و صفت الهی در کلام و فلسفه اسلامی

۲۳ ۱. مباحث وجود شناختی مبحث «اسم الهی»

۲۳ ۱.۱. رابطه اسم و مسمی

۲۴ ۱.۲. حقیقت وجودی صفات و اسماء الهی

۳۷ ۲. جنبه معنی شناختی بحث

۳۷ ۲.۱. مدلول صفات تشبیهی

۳۹ تقسیم‌بندی دیگر

۴۳ نظرگاه فلاسفه

۴۳ توقیفی بودن اسماء

۴۵ تقسیمات اسماء الهی

۴۸ اسماء الهی و تفسیر متون دینی

۴۹ فصل دوم: اسم الهی و صفات در مسیحیت والهیات مسیحی

۴۹ مبحث نخست: در مسیحیت

۵۰ مبحث دوم: در الهیات مسیحی

۵۷ نگاهی به مذاهب در تثلیث

۶۳	تقسیم‌بندی اسماء و صفات
۶۴	اسم اعظم

بخش دوم

بحثی تطبیقی در صفات و اسماء الهی از دیدگاه:

توماس آکویناس (الالوژی) و خواجه نصیر (اشتراک معنوی تشکیکی)

۶۹	مقدمه
۷۱	فصل اول: بررسی نظریه الالوژی توماس آکویناس در مبحث صفات الهی
۷۱	پیشگفتار
۷۲	طرح مسئله
۷۳	نظریات بدیل و رقیب الالوژی
۷۸	الالوژی و تعریف آن
۸۱	ابعاد نظریه الالوژی
۸۶	مبانی نظریه الالوژی
۸۶	۱. مبانی معرفت شناختی
۸۶	۲. مبانی فلسفی و وجود شناختی
۸۶	۱۰.۲. الالوژی در وجود
۸۷	۲.۲. علیت و ربط علت (خالق) با معلول (ملوک)
۹۳	انواع الالوژی
۹۷	الالوژی، صفات و نامهای الهی
۹۹	انواع صفات و نامهای الهی
۱۰۰	قواعد کاربرد الالوژی در صفات الهی
۱۰۲	جایگاه الالوژی در توجیه عقاید مسیحیت
۱۰۵	فصل دوم: نقد و بررسی الالوژی
۱۰۵	۱. موارد و مدلولات صحیح نظریه
۱۰۹	۲. نقاط ضعف نظریه
۱۰۹	نتیجه‌گیری
۱۱۵	فصل سوم: دیدگاه خواجه نصیر الدین طوسی درباره صفات الهی: اشتراک معنوی تشکیکی

۱۱۶	۱.۲. اشتراک لفظی و اشتراک معنوی
۱۱۸	۲.۱. نظریات بدیل و رقیب در برابر دیدگاه خواجه در کلام و فلسفه اسلامی
۱۱۹	۲.۲. نظریه حمل به تشکیک و صفات الهی
۱۲۱	۴.۱. مبانی و لوازم کلامی نظریه اشتراک معنوی تشکیکی
۱۲۷	فصل چهارم: مقایسه و تطبیق
۱۲۷	پیشگفتار
۱۲۸	تفاوت مسلک خواجه با انالوژی آکویناس
۱۲۸	۳. جمع‌بندی و مقایسه و تطبیق
۱۲۸	۳.۱. مشترکات
۱۲۹	۳.۲. تفاوت‌ها
۱۳۳	■ منابع
۱۳۹	■ نمایه نام‌ها
۱۴۳	■ نمایه اصطلاحات

به نام خدا

مقدمه

اهمیت بحث در صفات و اسماء الهی در شناخت خداوند آنچنان است که می‌توان گفت در ادیان الهی، خداشناسی همانا شناخت صفات و اسماء اوست. از آنجا که حس و عقل و قلب بشر به ذات نامتناهی، بسیط و مطلق او پی نمی‌برد و افعال و آثار او نیز ریشه در صفات او دارد و جلوه‌های اسماء اوست. بنابراین معادله «خداشناسی = صفت‌شناسی و اسم‌شناسی»، معادله‌ای واقعی می‌نماید. هویت الهیاتی هریک از ادیان الهی نیز ریشه در نگره و انگاره‌ی آنها درباره صفات و اسماء الهی، تقسیم‌بندی‌های اسماء و صفات و تعیین اسمایی نظیر اسم اعظم و مباحثی مانند آن است.

اگر آموزه‌ی توحید در همه ابعاد آن اعم از توحید ذاتی، صفاتی و افعالی در دو بعد نظری و توحید عبادی در بعد عملی هویت‌بخش اسلام است و اگر گرایش به تنزیه، تشییه یا ترکیبی از آن دو تعیین‌کننده نحوه خداشناسی هریک از مذاهب آن باشد. نحوه‌ی نگرش مسیحیت به تثیلیت در ارتباط آن با مبحث اسماء الهی و ربط صفات الهی و اقانیم تثلیشی، هویت‌بخش مسیحیت است و گرایش به نومینالیسم، رئالیسم، مدلایسم و... تعیین‌کننده نحوه خداشناسی هریک از محله‌های مسیحی.

اهمیت حفظ تعادل بین تعالی خداوند با حضور همه جایی او و نیز بین تنزیه او و شناخت‌پذیری اش منجر به مباحثی در بعد معناشناختی صفات الهی و تبیین نحوه‌ی ربط آن با اوصاف بشری شده که به نوبه خود بر ابعاد معرفتی، وجودی و کلامی مبنی بوده است.

دغدغه سخن معنی دار گفتن درباره‌ی خدا، برای متكلمان آنگاه که به سخن ایجابی درباره‌ی خداوند می‌انجامد اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ زیرا ممکن است برای

یک فیلسوف همین که صفات خداوند بر معانی سلبی ارجاع شود کافی باشد. اما برای متکلم این کافی نیست زیرا او نه تنها با صفاتی که عقل به تنها بدان می‌رسد سرو کار دارد بلکه با صفاتی که از طریق نقل و شریعت مطرح شده است نیز رویروست؛ غالباً این صفات به اموری مشترک بین خداوند و مخلوقات خصوصاً انسان‌ها دلالت دارد مانند حکمت، رحم، سمع و بصر و... (به اصطلاح اوصاف تشبیه‌ی و به اصطلاح متأخران اوصاف اخلاقی خداوند) البته برخی صفات و معمولات مطرح در نقل را شاید بتوان به معنایی مجازی، استعاری و غیر حقیقی بازگرداند (مانند صخره که استعاره برای استحکام و صلابت است یا دست داشتن که استعاره برای قدرت و دخالت و تصرف است) اما برخی دیگر را مانند نیکی یا حکمت یا شفقت نمی‌توان استعاره دانست. اما چه مجوزی برای به کار بردن این‌گونه صفات وجود دارد؟ و آیا انتساب این‌گونه اوصاف با تعالیٰ و تنزیه خداوند منافات ندارد؟

از این روست که متکلمان در صدد ارایه مبنایی برای تبیین نحوه سخن‌گفتن از خداوند به نحو ایجابی و حقیقی شدند. واضح است با قید نخست صفات سلبی و با قید دوم صفات مجازی و استعاری یعنی صفاتی که به معنای حقیقی آن قابل حمل بر خداوند نیستند، بیرون از حیطه بحث می‌افتد.

اعتراضی که در مورد این‌گونه اوصاف مطرح می‌شود آن است که؛ مثلاً در مورد اینکه خداوند نیک و حکیم است واژه نیک یا حکیم؛ یا می‌بایست همان معنایی را منتقل کند که در مورد مخلوقات به کار می‌بریم، یا به معنایی متفاوت با آن استعمال شود؛ اگر به همان معنای رایج باشد خداوند را به سطح مخلوقات تنزل داده‌ایم و اگر به همان معنا نباشد دیگر با دانستن صفات مخلوقات لزوماً صفات خدا را نخواهیم شناخت؛ لذا راهی به شناخت اوصاف الهی نداریم و تنها توهمی درباره صفت او به دست آورده‌ایم. چون طبق فرض اخیر تکلم نیک یا حکیم، تنها در شکل و صورت، استعمال و به حسب ظاهر برآور حمل می‌شود.

رساله حاضر چونان اثری متواضعانه و گامی نخست در فلسفه و کلام تطبیقی در باب شناخت صفات الهی و ابعاد معناشناختی آن تدوین و تأثیف شده است. در بخش نخست کلیات بحث صفات و اسماء الهی در فصل نخست از منظر اسلام و متکلمان و فلاسفه مسلمان مطرح می‌شود و در فصل دوم از دیدگاه مسیحیت و

متألهان مسیحی بدان پرداخته می‌شود. در ادامه در بخش دوم به دوراه حل ارائه شده برای معرض پیش‌گفته، توسط دو فیلسوف و متکلم هم‌عصر یعنی توماس آکویناس از متألهان مسیحی و خواجه نصیرالدین طوسی حکیم مسلمان و متکلم شیعی معاصر او خواهیم پرداخت. در فصل نخست راه حل توماس آکویناس یعنی نظریه انالوژی مورد بحث، بررسی و نقادی قرار گرفته است و در فصل دوم به نظریه اشتراک معنوی تشکیکی خواجه نصیرالدین طوسی و سپس به بررسی تطبیقی دیدگاه آکویناس با نظریه خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته شده است.

تهیه و تألیف این کتاب مرهون فرصت مطالعاتی است که دانشگاه شیراز در اختیار نگارنده قرارداد و به سال ۱۳۹۶ آن را در دانشگاه آکسفورد بریتانیا به سربرد. در این مدت از کتابخانه‌های متعدد شهر آکسفورد و دانشگاه آن از جمله کتابخانه‌های بادلیان، اورینتال و کرایس چرج... استفاده شد. همچنین در این زمان از پروفسور ریچارد کنراد کشیش دانشمند و مدرس آثار توماس آکویناس، عضو هیئت علمی دانشکده کاتولیک Black Friers که در الهیات توماس آکویناس تخصص دارد در زمینه درک بهترآرای وی طی جلسات متعددی بهره بردم. نیز از راهنمایی پروفسور آنتونی کنی در این زمینه استفاده کردم که در اینجا از هردو فرهیخته دانشمند تشكرو قدردانی می‌کنم. امید است این تلاش، مقدمه‌ای برای طی کام‌های مهم بعدی در زمینه مهم الهیات تطبیقی بین اسلام و مسیحیت باشد.

دکتر سعید رحیمیان

استاد دانشگاه شیراز

۱۳۹۸ ماه فروردین

بخش نخست

اسم و صفت الهی در الہیات اسلام و مسیحیت

در اصطلاح کلام، اسم الهی عبارت است از لفظ دال بر ذات خداوند هنگامی که به صفتی از صفات موصوف باشد. به عبارت دیگر، صفت خداوند از کمال ذات او حکایت دارد مانند علم، اما اسم عبارت است از ذات بالحاظ قید و کمال مزبور مثل علیم و عالم. این تعدد از جهت مفهومی و معناشناختی، صرفاً دو اعتبار ذهنی محسوب می‌شود^۱. لذا آنچه در این بحث تحت عنوان «اسم الهی» مطرح می‌شود ناظربه هردو اصطلاح مزبور است. یعنی هم شامل نفس کمال ذات (صفت) و هم ذات متصف به آن کمال و نحوی ارتباط ذات با آن کمال خواهد بود. اما فعل الهی، به اثری گفته می‌شود که از خداوند صادر می‌شود در قالب‌های هستی‌بخشی (حلق) یا کمال‌بخشی (اعطا) یا تحول‌بخشی (تأثیر) و در اصطلاح فلسفی به دو صورت جعل بسیط (مانند آفریدن درخت) و جعل مرکب (مانند رشد دادن درخت) انجام می‌شود. تفاوت اساسی فعل با اسم و صفت آن است که فعل – در نزد گروه‌های مختلف کلامی و فلسفی – جدای از خداوند است (موقع عرفا در اینجا محل بحث نیست)، برخلاف اسم و صفت که از این جهت محل اختلاف و منازعه است. به علاوه افعال محدوداند و به حسب مادی یا مجرد بودن واجد خصوصیاتی هستند که لزوماً در خداوند

۱. به این اعتبار صفت، مقدم و مشتق منه است و لفظ دال بر ذات موصوف به صفت یعنی اسم، مؤخر و مشتق است (رازی، شرح الأسماء الحسنی، ص ۲۸). براین اساس می‌توان طرح بحث اسم الهی را در سه ساحت زبان (لفظ)، مفهوم (معنا) واقعیت و مصداق (کمال ذات الهی) ممکن دانست.

طرح نیست. البته چنان‌که خواهد آمد، افعال خداوند منشأ انتزاع پاره‌ای از اسماء و صفات‌اند.

در قرآن کریم از کلمه‌ی اسم، برای اشاره به کمالات الهی، بیش از واژه‌ی صفت یا مشتقات آن استفاده شده است و غالباً خداوند از توصیف و اصفان و نیز مشتقات صفت، برtero منزه دانسته شده، سخن مشرکان و مخالفان انبیاء، صفت و توصیفی مردود تلقی گشته است.^۱ خداوند دارای اسماء حسنی (نام‌های نیکو) است و انسان‌ها مأمور به خواندن خداوند با این اسماء شده‌اند (حشر، ۲۴، آدم، ۲۱). اهمیت اسم الهی در قرآن کریم چنان است که همه‌ی بخش‌های کلام الهی و سوره‌های قرآنی با «بسم الله الرحمن الرحيم» و سه اسم الهی آغاز شده است.

در علم کلام، درباره‌ی کمالات الهی و نام‌های به‌کاررفته در قرآن کریم تحت عنوان صفات، بحث شده و در فلسفه به عنوان صفات واجب (اعم از صفات سلبی یا ثبوتی) در مباحث الهیات بالمعنى الأخص و در عرفان تحت عنوان اسم‌شناسی والاسماء الحسنی.

از جمله مواردی که در کلام اسلامی باعث تشعب و پراکندگی فرق‌گوناگون شده، «مسئله‌ی صفات» است^۲ و فلاسفه و حکماء و عرفانیز با رویکرد برهانی و نقادانه‌ی خویش برگنای این بحث افزوده‌اند که در این بخش به این مباحث اشارت خواهد شد:

۱. جنبه‌ی وجود شناختی بحث صفت و اسم الهی،
۲. جنبه‌ی معنی شناختی بحث،
۳. تقسیم‌بندی اسماء الهی،
۴. مباحث متناظر موارد پیشین در فلسفه.

منظور از جنبه‌ی وجود شناختی بحث آن است که صفات الهی در عالم واقع

۱. تنها در یک مورد به کنایه توصیف خداوند توسط مخالفان امکان پذیر دانسته شده است (صفات، ۱۵۹).

۲. ر.ک: ملل و نحل، ج ۱، ص ۴-۶، شهرستانی، موضوع صفات را یکی از چهار مایه‌ی اصلی اختلافات فرقی کلامی دانسته است.

چه شائی دارند؟ آیا واقعی اند یا نه؟ در صورت نخست آیا عین ذات اند یا مغایر آن؟^۱

مقصود از جنبه‌ی معناشناختی بحث آن است که معنای الفاظی که ما در مقام اشاره به صفات الهی از آن‌ها سود می‌جوییم چیست؟ آیا اطلاق این الفاظ بر خداوند، حقیقت است یا مجاز؟ آیا اطلاق صفات بر مخلوقات و بر خداوند به نحویکسان (اشتراك معنوی) است یا خیر؟

منظور از جنبه‌ی معرفت‌شناختی آن است که آیا می‌توان به صفات الهی علم پیدا کرد؟ اصولاً چگونه و با رجوع به کدام منبع و روشی به صفات الهی علم پیدا می‌کنیم؟ آیا اسمای الهی توقیفی (متوقف بر ورود نص و خبر) است یا غیر آن؟^۱

۱. به جنبه‌ی سوم از آنجا که از جهتی به مباحث معرفت‌شناختی و از جهتی دیگر به مباحث تفسیری، هرمنوتیک و سماتیک مربوط می‌شود، پرداخته نشده است.

